

XX. Yüzyıla Kadar Sivrihisar'da Ermeni Nüfusu

The Armenian Population in Sivrihisar until the 20th Century

Seyran AKTAŞ BATAR*

Öz

İlkçağlarda önemli bir yerleşim merkezi olan Sivrihisar, Bizans döneminde askeri yolun istikham merkezlerinden biriydi. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Süleyman Şah tarafından zapt edildi ve uc beyliklerinden biri oldu. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Karamanoğulları Beyliği'nin sınırlarına dahil edildi. Birçok kez Osmanlılar ve Karamanoğulları arasında el değiştirdi ve kesin olarak Çelebi Mehmed zamanında 1415 yılında Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı idari sistemine dahil edilmesinden sonra nahiye statüsü verilerek Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlandı. XIX. yüzyıla kadar Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı kalan Sivrihisar, bu tarihten sonra önce Bilecik, daha sonra Eskişehir Muhassıllığı'na tabi oldu. İdari yapıdaki yeni düzenlemelerle birlikte vilayet nizamnamesi gereğince Ankara vilayetine bağlı hale getirildi. 1915 yılında Eskişehir'in livâ haline getirilmesi ile buraya bağlı bir kaza oldu. Ermenilerin Sivrihisar'a tam olarak ne zaman geldikleri konusunda net bir bilgi mevcut değildir. Ancak XV., XVI. ve XVII. yüzyıl kayıtlarına göre Ermeniler, nahiye merkezindeki bir mahalle ve Altunbağ köylerinde tespit edilmektedir. Bununla birlikte XVIII ve XIX. yüzyılda kazada Ermeni nüfusu artmaya başlamıştır. Bu nüfus artışında bölgeye yapılan göçler etkili olmuştur. Ermeni kaynaklarına göre kazada Ermeni nüfusunun artması ile beraber 1650 yılında Surp Yerrortutyun Kilisesi inşa edilmiş, kilisenin 1876 yılında bir yangında zarar görmesinden sonra 1881'de yeniden yapılarak ibadete açılmıştır. Bu araştırmada, başlangıcından XX. yüzyıla kadar Sivrihisar'da Ermenilerin yerleşim yerleri, nüfusları, nüfusun zaman içerisindeki değişimleri ortaya konulacaktır. Aynı zamanda Ermeni nüfusunun Müslüman nüfusa göre oranı hesaplanacaktır. Bu hususlar tahrir, cizye, avarız, nüfus ve temettuât defterleri, Sivrihisar ile ilgili diğer arşiv kayıtları, seyahatnameler ve Ermeni kaynakları doğrultusunda karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivrihisar, Ermeni, nüfus, göç, mahalle.

Abstract

Sivrihisar, a significant settlement since antiquity, was a Byzantine military stronghold before being captured by Süleyman Shah after the Battle of Manzikert in 1071. Following the collapse of the Anatolian Seljuks, it was annexed by the Karamanids and later definitively joined the Ottoman Empire in 1415 under Mehmed I. Initially a sub-district (nahiye) of Hüdavendigar, it was later attached to Bilecik, then to the Muhassıllık of Eskişehir, and eventually to Ankara Province following the Provincial Regulation. In 1915, it became a district (kaza) of the newly formed Eskişehir sanjak. While the exact arrival date of Armenians in Sivrihisar is unknown, 15th–17th-century registers identify them in a central neighborhood and Altunbağ village. The Armenian population increased during the 18th and 19th centuries due to migration. According to Armenian sources, this growth led to the construction of the Surp Yerrortutyun Church in 1650, which was rebuilt in 1881 after being damaged by fire in 1876. This study evaluates the settlement patterns, population figures, and demographic shifts of Armenians in Sivrihisar from the earliest records until the 20th century. Furthermore, the ratio of the Armenian population to the Muslim population is calculated. These issues are addressed comparatively in light of land surveys (tahrir), poll tax (cizye), extraordinary tax (avarız), census, and dividend (temettuât) registers, alongside other archival records, travelogues, and Armenian sources.

Key Words : Sivrihisar, Armenians, population, migration, districts

Makale Geliş Tarihi: 26.08.2025. Makale Kabul Tarihi: 25.04.2026.

Araştırma Makalesi / Künye: AKTAŞ BATAR, Seyran. "XX. Yüzyıla Kadar Sivrihisar'da Ermeni Nüfusu". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 19/38, (Haziran 2026): s. 253-278. <https://doi.org/10.19060/gav.1973705>

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı Tarih Bölümü, E-mail: seyranaktas83@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4293-5130

Gazi

Akademik
Bakış

253

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Giriş

Tarihte Sivrihisar'ın en eski yerleşim yerlerinden biri Pessinus'tur.¹ Pessinus'un Kral Midas tarafından kurulduğu ve Ana Tanrıça Kybele'nin ilk tapınağını inşa ettirdiği kabul edilmektedir.² Strabon'a göre Pessinus, bölgenin en büyük ticari merkezi olup, Agdistis dedikleri "Tanrılar Anasına" ait tapınak buradadır ve bu tapınak kehanetine inanmaları nedeniyle Roma zamanında daha da ün kazanmıştır.³ Dini konumu nedeniyle uzun süre bağımsızlığını korumayı başarmış, Roma döneminde Roma yol şebekesinin kavşak noktası haline gelmesi ile ticari açıdan da önem kazanmıştır.⁴ M.Ö. 204 yılında Kybele heykeli, Pessinus'tan alınıp, Roma'ya götürülmesi ile Kybele kültü Roma İmparatorluğu'nun her tarafına yayılmış, bu durum Roma kültür hayatında önemli değişikliklere neden olmuştur.⁵ Ancak, heykelin götürülmesi ile Pessinus önemini kaybetmeye başlamış olsa da hâlâ Roma tarihinde önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Öyle ki, M.Ö. 103 yılında Germenlere karşı başarılı olan Gaius Marius, Roma'nın kurtulmasını ve başarısını Anadolu Ana tanrıçasının yardımı ile sağladığını kabul ederek teşekkür için Tanrıça'nın Pessinus'taki mabedini ziyaret etmiştir.⁶ Hristiyanlığın ortaya çıkmasından sonra Kybele kültü bölgede bir süre daha devam etmişse de IV. Yüzyılda Hristiyanlığın bölgeye kesin olarak yerleşmesinden sonra Kybele kültü yasaklanmış, Pessinus'taki tapınak yıkılmış ve Bizans döneminde kent önemini kaybetmiştir.⁷ VI. Yüzyılda Bizans İmparatoru Justinianus, burayı tekrar canlandırmak istemiş ve Palia ve Spalia denilen bölgeye Pessinus'tan getirdiği malzemeler ile yeni bir kent kurmuştur.⁸ Ramsay'a göre kendi adını verdiği bu kent Pessinus'u gölgede bırakmıştır.⁹ Bizans askeri yo-

- 1 Orhan Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2001, s.14.
- 2 Inge Claerhout-John Devreker, *Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti Pessinus*, Homer Kitabevi, İstanbul 2008, s. 29.
- 3 Strabon, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, (Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2000, s. 63-64.
- 4 Claerhout-Devreker, a.g.e, s.30, 34.
- 5 Claerhout-Devreker, a.g.e, s. 31; Clemens Bosch, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları-I. Kısım Cumhuriyet Devri*, (çev. ve haz. Sabahat Altan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 97.
- 6 Bosch, a.g.e, s.140.
- 7 Halime doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 7.
- 8 Fügen İlter, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", *Anadolu*, Sayı: 19, Ocak 1975, s. 13. Pessinus'un yeri ilk olarak 1834 yılında Fransız arkeolog ve mimar Charles Texier tarafından Ballıhisar olduğu tespit edilmiştir. Texier Pessinus'taki mezarlar ile taşlar üzerindeki yazıların sökülmesi kolay olduğu için Sivrihisar'a taşındığını ifade etmiştir. Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (çev. Ali Suat), C.2, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s. 435-443; John Devreker, "Pessinonte: Historie et fouilles". *Türk Arkeoloji Dergisi*, (48), 1989, s. 168. Bölgede yapılan kazı çalışmalarına katılan Devreker, VI. Yüzyıldan XII. ve XIII. Yüzyılın başına kadar Pessinus, zaman zaman Justinionopolis adıyla anıldığını, bu durum kent merkezindeki anıtsal kilise ile akropolisteki kale gibi önemli binaların Justinianus döneminde (527-565) tarihlenmesi gerektiğine işaret ettiğini ifade eder. Claerhout-Devreker, a.g.e, s. 42-43.
- 9 William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim

Görüş

lunun büyük bir yığınak ve duraklama merkezi olan Justinionopolis sonradan Seferihisar-Sivrihisar adını almıştır.¹⁰

Sivrihisar, Malazgird Meydan Muharebesi'nden sonra 1073 yılında, Süleyman Şah komutasındaki ordular tarafından zaptedildi ve uzun süre uç beyliği olarak kaldı.¹¹ II. Kılıç Arslan zamanında Bizans sınırında Türkmen yerleşmelerinin artması ile bölgede Türk nüfus artmaya ve günümüze kadar ulaşan eserler yapılmaya başlandı.¹² Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması üzerine kendisini bu devletin mirasçısı olarak gören Karamanoğlu Beyliği, İlhanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra Sivrihisar'ı kendi topraklarına kattı.¹³

Sivrihisar, sınırda olması nedeniyle Osmanlı Devleti ile Karamanoğlu Beyliği arasında sık sık el değiştirdi. İlk olarak Orhan Gazi zamanında Ankara'nın alınmasından sonra Sivrihisar da Osmanlı topraklarına dahil edildi. Ancak Orhan Gazi'nin ölümünden sonra Karamanoğullarından destek alan ahiler, Osmanlı hakimiyetinden ayrıldılar.¹⁴ I. Murad tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak Ankara üzerine yürüdü, Eretna ve Karamanoğlu kuvvetlerini geri çekilmeye zorladıktan sonra Sivrihisar tekrar Osmanlı hakimiyetine geçti.¹⁵ Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu birliği bozulmuş, topraklar Timur tarafından beyliklere verilmeye başlanmıştı. Sivrihisar, Beypazarı ve Kırşehir ile beraber Karamanoğullarına verildi.¹⁶ Fetret döneminde Süleyman Çelebi Sivrihisar'ı kuşattıysa da alamadı.¹⁷ Neşri, Çelebi Mehmed'in Timur ve ordusu Sivrihisar'da konakladığı zaman Yıldırım Bayezid'i çadırından kaçırdığını ancak Timur'un askerleri tarafından yakalanıp tekrar esaret altına alındığından bahseder.¹⁸ Kardeşler arasında mücadeleyi kazanan Çelebi Mehmed, hükümdar olduktan sonra 1415 yılında Konya üzerine yürümüş ve Karamanoğullarını yendikten sonra yapılan antlaşma gereği Kırşehir, Niğde, Beyşehir ve Sivrihisar Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹⁹

Sivrihisar, Osmanlı idari sistemine dahil edildikten sonra nahiye statüsünde Hüdâvendigâr Sancağı'na bağlandı. Ancak 1520-1530 tahrirlerinde kaza

Basımevi, İstanbul 1960, s. 245.

10 Fügen İlter, a.g.m, s. 13; Besim Darkot, "Sivrihisar", *İslam Ansiklopedisi*, C.10, s. 727.

11 Keskin, a.g.e, s. 17-18.

12 Doğru, a.g.e, s. 8-9.

13 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İktimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2010, s.176

14 Doğru, a.g.e, s.10.

15 İbrahim Sezgin, "Sivrihisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 289. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, TTK yayını, Ankara 1988, s. 145-146; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşri Tarihi*, C I, TTK yayını, Ankara,1995, s.191-193

16 Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, Âşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Bey neşri, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, s.80; Uzunçarşılı, age, s. 274.

17 Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel-Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, (haz. Ahmet Ağırakça), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 155; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 290.

18 Neşri, a.g.e, s. 369.

19 Âşıkpaşazâde, a.g.e, s. 88, Akdağ, age, s. 241.

Gazi

Akademik
Bakış

255

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

statüsünde gösterilmiştir.²⁰ XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Hüdavendigar Sancağı'na bağlı bir kaza olan Sivrihisar, önce Bilecik kaymakamlığına daha sonra Eskişehir Muhassıllığı'na bağlandı. Daha sonra idari yapıdaki yeni düzenlemelerle beraber vilayet nizamnamesi ile Ankara vilayetine bağlı hale getirildi. 1915 yılında Kütahya Sancağı'na bağlı Eskişehir'in liva haline getirilmesi ile Mihaliççik ile birlikte Ankara'dan ayrılarak Eskişehir'e bağlandı.²¹

Çalışmanın kaynakları incelendiğinde şu şekilde tasnif yapılabilir: XV ve XVI. yüzyılda vergi nüfusunu ve vergi kaynaklarını tespit etmek amacıyla tahrirler yapılmış ve tahrir sonuçları defterlere kaydedilmiştir. H.892/M.1486 tarihli Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 23 numaralı Hüdavendigar Livası Mufassal tahrir defteri Sivrihisar'ın geçtiği ilk defterdir. Toplam 422 sayfa defterde Sivrihisar, 346-422 sayfaları arasında yer almaktadır. XVI. yüzyılın başında Hüdavendigar Livasının tahriri H.928/M.1521 yılında yapılmış ve tahrir sonuçları TT.d. 111 numaralı deftere kaydedilmiştir. 755 sayfa olan bu defterde Sivrihisar, 243-322 sayfalarında geçmektedir. Hüdavendigar Livasına ait bir diğer defter icmal niteliğinde olup, H.937/M.1530 tarihlidir. Bu defter, 166 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) adı ile 1995 yılında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır. Bu defterde Sivrihisar, 122-133 sayfa aralığında yer almaktadır. XVI. yüzyılda son tahriri H.981/M.1573-74 yıllarında yapılmıştır. Hüdavendigar Livasına bağlı kaza ve nahiyeler, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 86, 87, 88 ve 89 numaralı mufassal tahrir defterlerinde yer almaktadır. Sivrihisar, Beypazarı ve Karahisar-ı Nallu ile birlikte TT.d, 87 numaralı defterde kayıtlıdır. 245 varak olan defterde Sivrihisar, 1b-113a aralığında geçmektedir.

XVII. yüzyılda tahrir uygulamasının yavaş yavaş kalkması ile vergi nüfusu avarız ve cizye defterlerine kaydedilmeye başlanmıştır. XVII. yüzyılda Sivrihisar'da vergi nüfusunun tam olarak tespit edildiği iki cizye ve üç avarız olmak beş defter vardır. Bu defterlerden ilki H.1067/1656 tarihli ve D.MKF.d.27487 numaralı defterdir. 18 sayfa olan defter avarız hanelerinin yanında Sivrihisar'ın bu dönemdeki durumunu ortaya koyması bakımından önemli bir defterdir. 1078/M.1667 tarihli MAD.d.14761 numaralı Anadolu ve Rumeli vilayetlerine ait cizye defterinde Sivrihisar s.44'te yer almaktadır. Defterin başında H. 1079 kaydı olmasına rağmen Sivrihisar kazasının yanına H.1078 tarihi yazılmıştır. H.1099/M.1687 tarihli ve MAD.d.15033 numaralı cizye icmal defteri, sadece Sivrihisar'da cizyeye tabi nüfusun kaydedildiği defterdir. H.1101/M.1689-1690 tarihli AE.SAMD.II numaralı avarız defteri, Hüdavendigar livasına tabi bazı sancaklara ait avarız, bedel-i nüzul ve bedel-i sürsat defteridir. Defterde sancaklara ait kayıtlar alt alta verilmiştir. H.1110/M. 1698-1699 tarihli KK.d. 2794 numaralı

20 Feridun Emecen, "Hudâvendigâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul 1998, s. 285-286.

21 İbrahim Sezgin, a.g.m, s. 290.

Görüş

avarız defteri ise Hüdavendigâr livasına ait olup, toplam 32 varaktır. Nefer ve avarız hanelerinin ayrıntılı olarak verildiği defterde Sivrihisar, 11a-15b aralığında yer almaktadır. 1710 yılında bölgeye gelen Paul Lucas'ın bölgedeki Ermenilerin varlığı ile ilgili verdiği bilgi dışında, XVIII. yüzyılda nüfusu tam olarak ortaya koyacak herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Her ne kadar bütünlük ve kronolojik sıralama göz önüne alınarak bu alanda yapılan bu çalışma ile literatürdeki eksiklik giderilmişse de bir yönüyle eksik kalmaktadır.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda uzun süren savaşlar, Osmanlı ekonomisi etkilemiştir. Bu nedenle, savaşlara yönelik, savaşları kaldıracabilecek bir iktisadî anlayış benimsendi. II. Mahmud ve Tanzimat döneminde bu anlayış terk edilerek köklü değişikliklere gidildi. 1830 yılında iltizam usulü ile yönetilen bir kısım hazine gelirleri doğrudan alınmaya²², askerlik ve vergi mükellefiyeti için nüfus tahrirleri yapılmaya başlandı. Bu sayımlar daha sonra nüfus yoklamalarına dönüştü.²³ Bunun sonucu olarak nüfus defterleri ortaya çıktı. 1246/1830-1831 yılında yapılan ilk nüfus yoklamalarında Sivrihisar'a ait veriler 1497, 1498, 1499 ve 1514 numaralı nüfus defterlerine yer almaktadır. 1831 yılından sonra Sivrihisar'da birçok nüfus yoklaması yapılmıştır. Ancak hem Müslüman hem de Ermeni nüfusun tespit edildiği defterler, 1258/1843 yılına ait olup 1518 ve 1735 numara nüfus defterlerinde kaydedilmiştir. Bunun yanında Tanzimat Fermanı'nın ilanından bir ay sonra çıkarılan ve vilayetlere gönderilen fermanla örfi vergilerin kaldırılması, yerine mal ve hayvan sayıları miktarı ile elde edilen gelirlerin yazılarak servetleri oranında vergilerin tespiti, aşarda iltizam usulünün kaldırılması, ağnam vergisinin tek kalemde birleştirilmesi, haraç ve cizyede düzenlemeye gidilmesi ve aynî vergi usulünün kaldırılması gibi hususlar yer aldı.²⁴ Aynı zamanda fermanla bilâ-istisnâ (istisnâsız) muaf, gayrı muaf herkesin tasarrufunda emlak, arazi, hayvanlarını ve ticaret temettülerine bir kıymet takdir olunması, bu vergilerin birer devlet memuru olan muhassıllara bırakılması, mültezim, mütevellî ve sairenin artık tanınmaması da yer alıyordu.²⁵ Bu değişikliklerin uygulanabilmesi için Muhassıllıklar ve Muhassıllık Meclisleri oluşturuldu. Ancak vergi tahsilindeki bu sistemin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra 1842 yılında muhassıllık kaldırıldı ve tekrar iltizama dönüldü. Ancak çözüm yolları aranmaya devam edildi ve alınan layihalar sonucunda emlak ve temettuat tahririnin yapılması kararlaştırıldı.²⁶ 1256/1840 yılına ait tahrir-

- 22 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 209.
- 23 Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990, s. 83, 97.
- 24 Çoşkun Çakır, "Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler ve 'Vergi İhtilalleri'", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 52, Sayı: 1, İstanbul, 2011, s.72-73.
- 25 M. Tayyib Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", *Belleten*, Sayı: 31, 1967, s. 106.
- 26 Musa Çadırcı, a. g. e, s. 199, 210-211; Çoşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 42-44, 47.

Gazi

Akademik
Bakış

257

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

lere rastlansa da sayım sonuçlarını ihtiva eden defterin ekseriyeti 1261/1845 yılına aittir. Sosyal ve iktisadi tarih açısından önemli bilgilerin yer aldığı defterler sancak idaresine göre düzenlendi ve sayımlar yerel idareciler tarafından yapıldı. Defterin sonunda da Müslümanların muhtar ve imamları, gayrimüslimlerin ise kocabaş ve papazların mühürleri bulunuyordu. Sayımlar yapılırken bir bölge için sadece bir defter değil, şehir ve köyler birden fazla mahalle içeriyor ise her mahalle için ayrı defterler tutulmuştur.²⁷ Sivrihisar'ın mahalle ve köylerine ait toplam 45 defter vardır.²⁸ Bunlardan ML. VRD. TMT. d. 9107, 9110, 9111, 9112, 9117, 9121, 9125, 9126, 9128, 9132, 9137, 9140, 9142, 9143, 9144, 9146, 9147, 9149, 9155, 9159, 9160, 9162, 9165, 9168, 9171, 9173 numaralı toplam 26 defter mahallelere ait olup, çalışmada kullanılmıştır. Aynı zamanda H.1255/M.1839 tarihli ML.VRD.CMH.d.13 numaralı, H.1258/M.1842-43 tarihli, KK.d.3860 ve ML.VRD.CMH.d. 462 numaralı, H.1261/M.1845 tarihli, ML.VRD. CMH.d.475 numaralı, H.1263/M.1846-47 tarihli MAD. d. 18904 numaralı, H. 1265/M.1848-49 tarihli ML.VRD.CMH.d.1017 numaralı, H.1267/M.1850-1851 tarihli, ML.VRD.CMH.d.1257 numaralı cizye defterleri de kullanılmıştır. Ayrıca H.1275/M.1858/59 yılına ait MŞH.ŞSC. 7891 numaralı şer'iyye sicilinde yer alan verilerden de yararlanılmıştır. Bunların yanında H. 1308-1309, 1311 ve 1318 tarihli Ankara salnamelerinde Sivrihisar ile ilgili bilgiler de çalışmada esas alınmıştır.

Günümüze kadar Sivrihisar birçok araştırmacı tarafından farklı yönleri ile incelenmiştir. Bunlardan Halime Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, Orhan Keskin, Bütün Yönleriyle Sivrihisar, Tahsin Özalp, Sivrihisar Tarihi, Hamiyet Koca, Osmanlı Hakimiyetinde Sivrihisar Kazası, Mehmet Fatih Becerik, Sivrihisar'ın XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre) çalışmalarında Sivrihisar'daki Ermeniler hakkında bilgi vermişlerdir. Der Krikor Hovhannesyanyan, *Badmakirk Sivrihisari Hayots* adlı Ermenice eserinde Sivrihisar'ın tarihi, coğrafi ve iktisadi yapısına dair bilgiler sunmanın yanı sıra; bölgede ikamet etmiş aileler, hekimler, din adamları ve Ermeni toplumu nezdinde önem arz eden şahsiyetler üzerinde durmuştur. Eserde, Sivrihisar tarihine İlk Çağlardan itibaren değinilmekle birlikte, esasen 1871 sonrası gelişmeler merkeze alınarak 1915 olaylarına odaklanılmıştır. Söz konusu çalışma; Patrikhaneye sunulan raporlar, Ermeni basınında yer alan haberler ile Sivrihisar'ı ziyaret eden seyyah ve görevlilerin aktardığı verilere dayandırılmıştır. Literatürde, bu eser haricinde bölge Ermenilerini konu alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Mevcut çalışmada, bölgedeki Ermeni nüfusunun geçmişten yakın döneme kadarki demografik yapısı detaylı bir biçimde irdele-

27 Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, 59 (225), s.395-397.

28 Mehmet Fatih Becerik, *Sivrihisar'ın XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2002, s.26.

necektir. Ermeni toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri ise farklı bir çalışmanın konusunu teşkil edeceğinden, bu araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar'da Ermeni Nüfusu

Ermenilerin Sivrihisar'a ne zaman geldikleri hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. IX. Yüzyıla tarihlendirilen *Notitia IV* (Kilise Kaydına) ve X. Yüzyıla tarihlendirilen *Notitia VIII* kaydına göre, Pessinus diğer adıyla Ioustinianopolis, Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir metropolitlik merkezi olup²⁹ *Notitia 4*te bu metropolitliğe bağlı yedi piskoposluk kaydedilmiştir³⁰. Dolayısıyla bölgede Hristiyan nüfusun olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ancak, bu Hristiyanların menşei hakkında herhangi bir mevcut değildir. XIII. yüzyılda Kazvînî, Sîbrî Hisar şeklinde telaffuz ettiği Sivrihisar'da Bey'atu Kammânûs denilen meşhur bir kilise olduğundan ve kanal daralmasından muzdarib olan hayvanların kilise çevresinde yedi kez döndürüldükten sonra sıhhat bulduklarından bahseder.³¹ Ancak Kazvini de kilisenin hangi cemaate ait olduğu konusunda bilgi vermez. Cemaat içerisindeki ihtilafları tetkik etmek ve anayasal nizamı tesis etmek maksadıyla, 1871 yılında Patrikhane tarafından görevlendirilerek İstanbul'dan Sivrihisar'a intikal eden Bogos Vartabed Natanyan, bölgede beş ay süren incelemelerinin ardından 1872 tarihli raporunu sunmuştur. Natanyan, Ermenilerle konuşmalarından, Sivrihisar'daki yerli Ermenilerin, "Demir Kapı" Savaşı'nda maruz kaldıkları sıkıntılar neticesinde bölgeye İran'dan (Eski Culfa) göç ettikleri sonucuna vardığını ifade etmektedir.³² Demirkapı/Derbend, Hazar Denizi'nin kuzeybatı sahilinde yer alan tarihi liman ve şehirdir. Natanyan'ın ifade ettiği Demirkapı Savaşı (Derbend Savaşı), İlhanlı Hanı Hülagu ile Altın Orda Hanı Berke arasında vuku bulan 1262/1263 tarihli Terek Nehri Muharebesidir.³³ Bu tespite istinaden, söz konusu nüfusun bölgeye yerleşme sürecinin 1263 yılını müteakiben başladığı söylenebilir.

Bölgedeki Ermeni varlığına ve nüfusuna dair ayrıntılı bilgiler, 1486 yılında yapılan tahrir kayıtlarında yer almaktadır. H.892/M.1486 yılında Hüdavendigar Sancağı'nın tahriri yapılmış ve Sivrihisar sancağa bağlı nahiyeler arasında yer almıştır. Sivrihisar, kale etrafında kurulup gelişen bir kazadır. Kalede

29 *Geographie Ecclesiastique de l'Empire Byzantin: Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Texte Critique, Introduction et Notes* par Jean Darrouzès, Paris 1981, *Notitia*. 4.23; *Notitia*. 8.20.

30 *Notitia*. 4.256-262.

31 Guy le Strange, *Doğu Hıfletinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, (haz. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 204-205.

32 Der Krikor Hovhannesyan, *Badmakirk Sivrihisarı Hayots*, Beyrut 1965, s.99.

33 W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s.153; Erhan Ateş, *Moğol Hanlarını Karşı Karşıya Getiren Savaş: Terek Nehri Muharebesi (1263), XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018*, Ankara, s.142-144.

görevli dizdar, kethüda, topçu neferi, kale erlerinden kalenin hâlâ etkili olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bölgeye Türkmen nüfusun gelmeye başlaması ile birlikte kale etrafında mahalleler oluşturulmuştur. 1486 kayıtlarına göre nahiyeye merkezinde Kılınç, Ahi Fahreddin, Araklu, Mescid-i veled-i İhtiyar, Kayalu, Hazinedar, Çubuk, Hacı Minnet, Hacı Veys, Çapaklu, Hacı Hasan, Kedhüda, Elmalu, Koyuncu, Kazzaz Sinan, Ak Toğan, Tatlar, Veled-i Kocaç, Faruk, Yenice nd. Seyyid Mahmud, Cami, Gedük, Hacı İshak, Hacı Kutbeddin adlı 24 mahallede Müslümanlar, “mahalle-i Ermeniyan” olarak kaydedilen mahallede ise Ermeniler yaşıyordu. Bu tarihte mahallelerde 617 Müslüman, 109 Ermeni vergi nüfusu bulunuyordu.³⁴ Ermeni haneleri arasında 3 hane reisinin baba isimlerinde “Gürcü” ibaresinin yer alması Ermeniler arasında Gürcü ailelerinin varlığına işaret etmektedir. Aynı tarihte nahiyeye bağlı 13’ü boş ve “hariçten”, 141’ü meskûn olmak 154 köy vardı. Köylerin 143 tanesi Müslümanlarca meskundü. Buna mukabil Altunbağı, Ermenilerin ikamet ettiği tek köydü. Köylerde 2886 nefer Müslüman, 56 nefer Ermeni vergi nüfusu kayıtlıdır.³⁵

Sivrihisar nahiyesi ve bağlı olduğu Hüdavendigar Livasının sonraki tahrir H.928/M.1521 yılında yapılmıştır. Bu tarihte de nahiyeye merkezinde 24’ü Müslüman, 1’i Ermeni olmak üzere 25 mahalle vardır. Söz konusu tarihte mahallelerde 755 Müslüman, 169 Ermeni vergi nüfusu kayıtlıdır.³⁶ 1486 yılından 1521 yılına kadar Ermeni nüfusu %55 oranında artış göstermiştir. Kırsal nüfus incelendiğinde Müslüman vergi nüfusunun 1552 nefere gerilediğini, Ermeni vergi nüfusunun ise 68 nefere ulaştığı görülmüştür.³⁷ Müslüman nüfusunun gerilemesi köy sayısındaki azalma ile doğru orantılıdır. Öyle ki önceki defterde Müslümanlarca meskûn olan köy sayısı 143 iken bu defterde 97’dir. Bu tarihte 13 köy hâlâ boş olarak görülmektedir. Ancak 1530 yılında köy sayısının 197 çıkması ile birlikte Müslüman vergi nüfusu da 4663 nefere yükselmiştir.³⁸ Buna karşılık Ermeniler yine Altunbağı köyünde ikamet etmeye devam etmişlerdir. Geçen zaman içerisinde köydeki Ermeni nüfusu değişmemiş yine 48 hane, 20 mücerred olmak üzere 68 nefer olarak kalmıştır. Kırsal nüfusta artış olmasına rağmen nahiyeye merkezinde gerileme söz konusudur. Nitekim, bu tarihte 25 mahalledeki Müslüman vergi nüfusu 431, Ermeni vergi nüfusu ise 164 neferdir. Şehir ve kırsal kesim arasında özellikle Müslüman nüfustaki değişimler, şehirden kırsala göç edildiği ihtimalini akla getirmektedir.

1573/1574 tarihine gelindiğinde Kal’a-i Sivrihisar mahallesinin eklenmesi ile Müslüman mahalle sayısı 25’e çıkmıştır. Buna mukabil 1486, 1521 ve 1530 kayıtlarında Ermeniler tek bir mahallede kaydedilmiş olmalarına rağmen

34 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), 23, s.346-355.

35 BOA. TT.d.23, s. 356-422.

36 BOA. TT.d.111, s. 243-255.

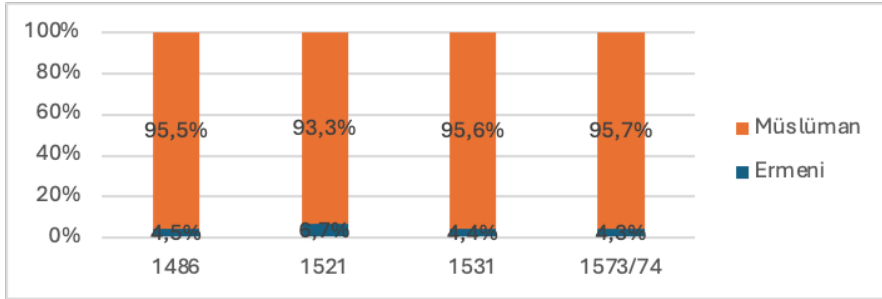
37 BOA. TT.d.111, s.255-322.

38 BOA. TT.d. 166, s.122-133.

bu tarihte, “Ermeniyan, Baba Sivanus, Orta ve Baba Melikşad” adlı dört mahallede kaydedilmişlerdir. Ayrıca kalede hizmet edip “zımmyan” olarak kaydedilen 21 nefer vardır. Bu neferler arasında 3 topçu, 4 topçuluktan mazûl ve 1 neccarlıktan mazûl görevlilerin olması Ermenilerin kale hizmetinde aktif olarak rol aldıklarını göstermektedir. Muhtemelen nüfus artışına bağlı olarak yeni Ermeni mahalleleri kurulmaya başlanmıştır. Çünkü bu tarihte Ermeni vergi nüfusu 297 nefere, Müslüman nüfusta 1324 nefere ulaşmıştır.³⁹ Kırsal kesimde de aynı şekilde bir artış gözlenmektedir. Bu tarihte Müslüman vergi nüfusu 7819, Ermeni nüfusu ise 111 nefere yükselmiştir.⁴⁰ Aynı tarihte meskûn köy sayısı 154 olup, Ermeniler sadece Altunbağı'nda yaşamaya devam etmişlerdir.⁴¹

	1486		1521		1531		1573/74	
	Müslüman	Ermeni	Müslüman	Ermeni	Müslüman	Ermeni	Müslüman	Ermeni
Şehir Nüfusu	617	109	755	169	431	164	1324	297
Kır Nüfusu	2886	56	2552	68	4663	68	7819	111
TOPLAM	3503	165	3307	237	5094	232	9143	408

Tablo 1: XV ve XVI. yüzyılda Sivrihisar'da vergi nüfusu

Grafik 1: XV ve XVI. yüzyılda Sivrihisar vergi nüfusu

Sivrihisar kaza merkezinde Ermeniler, XV. yüzyıldan XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar tek bir mahallede ikamet etmişlerdir. Son çeyrekte nüfus artışına bağlı olarak mahalle sayısı 4'e çıkmıştır. 1486 yılında kaza merkezindeki Ermeni nüfusu 109 nefer iken 1573/1574 yılında bu sayı 297 nefere yükselmiştir. Bu tarihler arasında Ermeni nüfusunda %172 artış yaşanmıştır. Diğer taraftan kırsal kesime bakıldığında her iki yüzyılda da Ermenilerin sadece Altunbağı köyünde ikamet ettikleri görülmektedir. Kaza merkezinde olduğu gibi köydeki

39 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM.), Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), 87(83/68), vr. 1b-11a.

40 TKGM. TT.d. 87, vr. 11b-113a.

41 Ayrıca 10 köy mezraa olmuş, 6 köy hariçten, 1 köy hali, 2 köy boş olmak üzere toplam 19 köy daha kayıtlıdır.

Ermeni nüfusunda da zaman içerisinde artış olmuştur. Bu artış oranı %98'dir. Kazanın geneline bakıldığında 1486 yılından 1573/1574 yılına kadar Müslüman nüfus %161, Ermeni nüfus ise %147 oranında artış göstermiştir. XV ve XVI. yüzyılda kaza genelinde Ermeni nüfusunun Müslüman nüfusa oranı ise %4-7'dir. Öte yandan yüzyıllarda alınan vergilerden kazadaki kervansaray, bezzazistan, saraçlık, demircilik, şıracılık, dericilik gibi iş kollarına ait mekanların varlığı Müslüman ve Ermenilerin bu kollarıyla meşgul olduklarını göstermektedir. Ayrıca meyhanenin varlığı ve Ermenilerin ödedikleri ihtisab vergisi, meyhane işlettiklerini ve pazarlarda ürünlerini sattıklarını göstermektedir.

XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Sivrihisar'da Ermeni Nüfusu

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Sivrihisar'da da bir nüfus artışı gözlenmektedir. Ancak XVII. yüzyılda her iki cephede uzun süren savaşlar, salgın hastalıklar, Celali isyanları, tarım alanlarının nüfus artışı karşısında yetersiz kalması, kıtlık gibi sebeplerden dolayı nüfus azalmaya başlamıştır. Bu dönemde Sivrihisar'daki nüfusun azalmasına ve asayişsizliğe neden olan başlıca etmenler bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri ve suhte ayaklanmalarıdır. 1609 tarihli mühimme defterinde yer alan hükümlere göre Avrat oğlu Piri ve Ahmed'e bağlı olan eşkıyaların yanında Tavail Ahmed, Sinan, Kılıç, Osman Efendi, Kör Bayram ve Piri'den oluşan eşkıyalar, atları ile köylere girip, köylünün inek ve koyunlarını sürüp, mallarını gasp edip nice zülüm ve teaddi yaptıklarından dolayı bu eşkıyaların derhal yakalanıp Dersaadet'e gönderilmesi buyurulmuştur.⁴² XVI. yüzyılın ortalarından itibaren artan nüfusla birlikte, toprak kazanımlarının durmaya başlaması, vergilerin ağırlaşması, tarımdan geçinme imkanlarının daralmaya başladığı dönemde köylü gençler, şehirlere ve zengin yörelerde yığılmaya başlamıştır. Sosyal statülerini değiştirmek için medrese önlerinde yığılan bu gençlere, "suhte" ve "levent" denilmiştir.⁴³ Öğrencilerin tüm ihtiyaçlarının vakıflar tarafından karşılandığı bu kurumlarda, bu yığılmalar sonucunda belli bir süre sonra kapasite sorunu ortaya çıkmıştır. Medreselerin kapasitelerini aşan suhteler, birlikte hareket etme eğilimi ile 10'ar, 20'şer kişilik halinde toplanarak köyleri, mahalleleri basmaya, halkı haraca kesip soymaya başlamışlardır.⁴⁴ XVI. yüzyılın sonlarında yoğunluk kazanan bu ayaklanmalar XVII. yüzyılın başlarından da devam etmiştir. Öyle ki 1609 tarihli mühimme hükmünde Günyüzü ve Sivrihisar'da bir grup öğrencinin yol basıp, insanları gasp ederek zinciri vurup, evleri yakarak bölge halkına zulmettikleri yer almakta ve bunların bir an önce yakalanmaları buyrulmaktadır.⁴⁵ Bölgedeki bu asayişsizlik ve zulümden dolayı bölge halkı perişan olmuş, vergisini ödeye-

42 BOA. A.DVNSMHH. d.78/867/1634

43 Yunus Koç, "XVI. yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 2013, 18, s. 151. Ss.147-159.

44 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlük ve Düzenlik Kavgası: "Celali İsyenlar"*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 156

45 BOA. A.DVNSMHH. d.78/1058

Görsel

mez hale gelmiştir. Aynı zamanda bu istikrarsız ortam hem Müslüman hem de Ermeni nüfusun azalmasına sebep olmuştur. 1656 yılına ait mevkufat defterinde halkın ekseriyetinin yaşadığı zulm ve teaddiden perişan ve perakende olduğu için avarız bedellerini veremedikleri bildirilmekte, haric-ez-defter olanların tahrir olunup avarız hanelerin eklenerek kaydedilmeleri ferman olunmaktadır. Avarız hanesi merkezde 25 Müslüman, 10 Ermeni hanesi olmak üzere 35 haneye kadar düşmüştür. Köylerde ise avarız hanesi 124'e kadar gerilemiştir. Ermenilerin yaşadığı Altunbağı köyünde nüfus 4 haneye kadar düşmüştür. Bununla birlikte merkezde 97, köylerde ise 143 olmak üzere toplam 239-240 hane haric-ez-defter olarak deftere kaydedilmiştir.⁴⁶ Kayıt dışı olan hane sayısının kayıtlı hane sayısından fazla olması vaziyetin vahametini ortaya koyması bakımından önemlidir. 1656 yılı mevkufat defterinden on bir yıl sonra bölgede cizyeye tabi Ermeni nüfusunu tespit etmek için sayım yapılmıştır. 1078/M.1667 tarihli bu sayıma göre Sivrihisar kaza merkezinde ve Altunbağı köyünde cizyeye tabi vergi nüfusu 282'dir⁴⁷. 1667 yılındaki toparlanmaya rağmen sonraki yıllarda nüfus tekrar azalmaya başlayacaktır. Öyle ki, H.1099/M.1687 tarihli cizye icmal defterinde kaza merkezinde 95, Altunbağı karyesinde 55 olmak üzere toplam 150 Ermeni cizye hanesi kayıtlıdır.⁴⁸ Cizye kayıtlarına göre Ermeni nüfusunda %47 düşüş söz konusudur. H.1101/M. 1689-1690 tarihli avarız defterinde kazadaki avarız hanesi 159, nüzul hanesi ise 59'dur.⁴⁹ 1656 yılında da avarız hanesinin 159 olarak verilmesi, geçen 34 yıllık süreçte nüfusta çok fazla bir değişimin olmadığını göstermektedir. Defterde Müslüman ve gayrimüslim ayrımı olmadığı için bu haneler içerisinde ne kadar Ermeni hanesi olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Ayrıca defterde mahalle ve köy sayıları da verilmemiştir. Bununla birlikte H.1110/M. 1698-1699 tarihli avarız defterinde toplam nefer, avarız hanesi, vergiden muaf olanlar, Müslüman-gayrimüslim nüfus ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Bu tarihte kaza merkezinde 99'u muaf olmak üzere 189 Müslüman, 42 Ermeni neferin var olduğu görülmektedir.⁵⁰ Ermeniler içinde üç hanenin "Acem" şeklinde yazılması bunların İran taraflarından geldiğini göstermektedir. Bu tarihte kırsal nüfusa baktığımızda köy sayısının 58'e düştüğü görülmektedir. Bu köylerin tamamında toplamda 293 Müslüman nefer kayıtlıdır.⁵¹ Önceki kayıtlarda Altunbağı köyünde Ermeniler yaşamasına rağmen bu defterde köyün ismi geçmemektedir. Kayıtlarda köye rastlanmaması Ermenilerin köyü terk ettikleri ihtimalini akla getirmektedir. Ermenilerin köyü terk etmelerinde bölgede devam eden asayişsizlik ve eşkıyaların faaliyetleri etkili olmalıdır. Nitekim, 1695/96 tarihli mühimme kaydında Sivrihisar, Günyüzü ve

46 BOA. D.MKF.d.27487, s. 2-18. Defterin 2b-3a varaklarında haric-ez-defter olan hane sayısı 239, ancak bunların ayrıntılı olarak verildiği 16b-18a varaklarında sayı 240 hane dir.

47 BOA. MAD. d. 14761, s. 44.

48 BOA. MAD. d. 15033, s. 2

49 AE. SAMD.II. 7-674, s.9

50 BOA. KK.d. 2794, 11a-12a

51 BOA. KK.d. 2794, 12a-15b

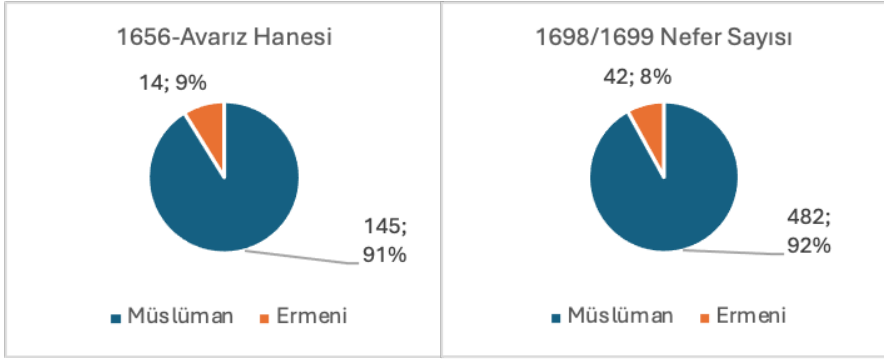
Gazi

Akademik
Bakış

263

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Haymana taraflarında Kara Süleyman ve silahlı adamlarının halkın can ve malına kastettikleri bildirilmekte ve bu eşkıyaların yakalanarak cezalandırılması buyrulmaktadır.⁵²

Grafik 2: 1656 ve 1698/1699 yılı Sivrihisar kazasındaki avarız haneleri ve nefer sayıları

Ermeni ve Müslüman nüfusun ayrıntılı olarak tespit edilebildiği 1656 yılı avarız defterine göre kazada yaşanan olaylardan sonra kazada kalan nüfusun %91'i Müslüman, %9'u Ermeni'dir. Aynı şekilde her iki unsurun kayıtlarının yer aldığı 1698/1699 yılı kayıtlarında nefer sayılarına göre Müslüman nüfus oranı %92, Ermeni nüfus oranı ise %8'dir.

Bütün bu verilerden XVII. yüzyıl boyunca bölgede istikrarın sağlanamadığı ve nüfusun giderek azalmaya devam ettiği görülmektedir. 1698/1699 kaydından sonra XVIII. yüzyılda bölgedeki nüfusu tespit etmek için herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Bu durumun bölgedeki istikrarsızlıktan mı yoksa belgelerin kaybindan mı kaynaklandığı şimdilik net değildir. XVIII. Yüzyıla nüfus verilerine ulaşmak için seyahatnameler incelendiğinde karşımıza Paul Lucas'ın eseri çıkmaktadır. 1705 yılında Fransız kralı XIV. Louis'in arkeolojik eser keşfi ile görevlendirdiği Paul Lucas, Eskişehir'den bir buçuk fersah uzaklıkta, üzerinde eski kalelerin kalıntıları bulunan bir dağın eteğinde yer alan şekilde tasvirinden ve antik dönemdeki kalıntılar hakkında verdiği bilgilerden Sivrihisar olduğu anlaşılan kasabada, nüfusunun neredeyse tamamının Ermenilerden oluştuğunu ifade eder.⁵³ Ancak 1699 yılı kayıtları dikkate alındığında 1705 yılında Sivrihisar nüfusunun neredeyse tamamının Ermeni olması mümkün değildir. Çünkü bu tarihte kasabadaki Ermeni nefer sayısı 42'dir. Nüfusun %8'ini teşkil etmektedir. Lucas dışında XVIII. Yüzyılda Sivrihisar'daki Ermeni nüfusu hakkında bilgi veren kaynak neredeyse yoktur. Şimdilik arşiv kayıtlarında da bu

52 BOA. A. DVNSMHM.d.108/836.

53 Paul Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du Roy dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macedoine et l'Afrique*, Paris 1712, s. 131.

hususla ilgili kaynaklara ulaşılamamıştır. Arşiv kayıtlarından yoksun oluşumuz bölgedeki asayişsizlik ve istikrarın sağlanamadığı ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim XIX. Yüzyılın başındaki belgeler bu durumu doğrular niteliktedir.

XIX. Yüzyılda Sivrihisar'da Ermeni Nüfusu

XVII. yüzyılda eşkıyalık faaliyetleri ve suhte ayaklanmaları nedeniyle bölgedeki nüfus oldukça gerilemiştir. Bu tarihte başlayan asayişsizliğin sonraki dönemlerde de devam ettiği ve XIX. Yüzyılın başlarına kadar sürdüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır. Öyle ki H.1218/M.1803-1804 tarihli belgede H.1215-1217/M.1800-1803 yıllarına ait olarak beş altı seneden beri Sivrihisar ve Günyüzü kaza ahhalilerinin arasındaki kavga, fesadlık ve kıtalden dolayı her iki kazada köylülerin topyekûn perişan olduklarından dolayı avarız hane ve nüzullerinin tahsiline imkân olmadığı bildirilmektedir.⁵⁴ Bununla birlikte H.1227/M.1812-1813 tarihli belgede Rical-ı devletten Yusuf Agah Efendi'nin uhdesinde olan Bursa, Sivrihisar, Nallıhan ve çevrelerindeki ehl-i zimmete ait cizye vergilerinin tahsil edilmesi buyrulmaktadır.⁵⁵ Ancak, belgede cizye vermesi gereken hane sayısı belirtilmemiştir. Bununla birlikte 1813-1814 yıllarında Anadolu'ya gelen İngiliz seyyah J. Macdonald Kinneir, engebeli bir kayanın yamacına inşa edilmiş, büyük ovidan güneye doğru açılan bir kasaba olarak tasvir ettiği Sivrihisar'da 1500 Türk, 500 Hristiyan'ın yaşadığı ifade eder. Ayrıca, Kinneir, küçük ama eski bir yapı olan Ermeni Kilisesi ve Sivrihisar'ın yönetici tarafından yakın zamanda onarılan kalenin varlığına işaret eder.⁵⁶ Diğer taraftan 1830 yılından itibaren askerlik ve vergi mükelleflerini tespit etmek amacıyla nüfus sayımları yapılmaya başlanmış ve Sivrihisar'da bu ilk sayımlara dahil edilmiştir. 1830 yılı nüfus defterlerine göre Sivrihisar'ın merkezinde 29 mahalle vardır. Yenice, Gedik, Karabaş, Hacı Eskici, Hacı Hasan, Müslim Akdoğan, Seyf, Kubbeli, Çapak, Cami-i Kebir, Hazinesdar, Kethüda, Faruklar, Demirci, Hisarönü, Tatlar, Gazi Sinan, Şeyh Baba Yusuf, Çubuk, Hacı Ashab, Hacı Veys, Kutbeddin, Araklı ve Elmalı Müslüman nüfusunun kaydedildiği mahallelerdir. Mahalle isimlerine bakıldığında Demirci ve Hisarönü hariç diğer mahallelerin XVI. yüzyıldan beri çok değişmediği dikkat çekmektedir. Bu mahallelerde toplamda 1252 Müslüman hane ve 2940 nefer vardır.⁵⁷ Bu tarihte Ermeniler Beğli, Orta, Akdoğan, Tahtalı ve Ay mahallelerinde kayıt altına alınmışlardır. 1574 yılında Ermeniler, "Ermeniyan, Baba Sivanus, Orta ve Baba Melikşad" adlı dört mahallede kaydedilmişlerdir. Her iki tarihteki mahalleler incelendiğinde Orta mahallesinin varlığını devam ettirdiği, Beğli, Tahtalı ve Ay mahallelerinin ise sonradan kurulan mahalleler olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Akdoğan, aslında XVI. yüzyılda bir

54 BOA. C.ML. 478-19484

55 BOA. C. ML. 274-11292

56 John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in the years 1813 and 1814: with remarks on the marches of Alexander and retreat of the ten thousand*. John Murray, London, 1818.

57 BOA. NFS.d.1497, s. 1-112; NFS. d.1514, vr. 43-44.

Gazi

Akademik
Bakış

265

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Müslüman mahallesidir. Muhtemelen Ermenilerin bu mahalleye yerleşmesinden sonra mahalle ikiye ayrılmış, Müslümanların yaşadığı mahalleye Müslüm Akdoğan, Ermenilerin yaşadığı mahalleye ise Akdoğan ya da Zımmi Akdoğan ismi verilmiştir. Bu tarihte 5 mahallede 452 Ermeni hanesi ve 1098 Ermeni nüfusu vardır.⁵⁸ Defterde Ermenilerin çoğunlukla kazalarda ve pazarlarda boğaçılık ile yaptıkları kaydedilmiştir. Bu tarihte kazaya bağlı köy sayısı 50'dir. 1687 yılında 58 olan köy sayısının 50'e gerilediği görülmektedir. XVI. yüzyılda kayıtlarda geçen ve Ermenilerin yaşadığı Altunbağı köyü nüfus defterlerinde de geçmemektedir. Muhtemelen köy tamamıyla terk edilmiş ve sonrasında iskân edilmemiştir. 50 köyün tamamı Müslüman köyüdür. Köylerde toplam 1291 hane ve 3351 Müslüman nüfus vardır.⁵⁹

1830 yılından sonra Sivrihisar'da birçok kez nüfus sayımı yapılmıştır. Ancak hem Müslüman hem de Ermeni nüfusun hesaplanabildiği sayım H.1258/M.1842-43 tarihlidir. Bu tarihte de Müslüman nüfus 24 mahallede ikamet etmektedir. Bununla birlikte mahallelerdeki hane sayısı 1353, nüfus ise 3618 nefere çıkmıştır.⁶⁰ Diğer taraftan 1830 yılında Ermeniler Beğli, Orta, Zımmi Akdoğan, Tahtalı ve Ay mahallelerinde yaşarken bu tarihte Müslüman mahalleleri olan Gedik, Kılıç/Kılınç, Yenice ve Müslim Akdoğan mahallelerinde de yaşamaya başlamışlardır. (Tablo:2) Bu durum nüfus artışı ile ilgili olabilir. Çünkü bu tarihte mahallelerdeki Ermeni hanesi 522, vergi nüfusu ise 1337 nefere çıkmıştır.⁶¹ Ayrıca çeşitli meslekleri yapan 12 gayrimüslim de yabancı olarak yazılmıştır.

1830-31				1842-43			
Müslüman		Ermeni		Müslüman		Ermeni	
Toplam Hane	Toplam Nefer	Toplam Hane	Toplam Nefer	Toplam Hane	Toplam Nefer	Toplam Hane	Toplam Nefer
29	86			29	88		
		111	250			118	278
		111	272			123	308
29	65			30	80		
60	142			66	176		
73	169			80	205		
71	174			68	179		
32	71			31	90		
30	68			27	79		

58 BOA. NFS.d.1499, s.1-54.

59 BOA. NFS.d.1497, s. 112-156; NFS.d.1498, s.1-81; NFS. d.1514, vr. 44-46

60 BOA. NFS.d.1518, v. 67b-86b

61 BOA. NFS.d.1735, s. 2-35.

XX. Yüzyıla Kadar
Sivrihisar'da Ermeni Nüfusu

73	158			70	171	3	10
15	30			17	35		
67	150			72	198		
30	76			29	79		
40	80			49	116		
29	73			35	95		
9	21			7	25		
57	137			73	189		
				73	185	13	29
77	192			81	217		
50	110			56	148		
40	97			42	124	16	42
		69	151			68	165
64	165						
83	188			95	265		
		93	240			90	255
				28	86		
31	64						
174	420			197	518	16	60
		68	185			75	190
59	147			64	186		
30	57			34	84		
1252	2940	452	1098	1353	3618	522	1337

Tablo 2: 1830 ve 1842 tarihli nüfus defterlerine göre Sivrihisar mahalleri-hane ve nefer sayıları

	Nüfus Türü	Hane	Hane Yüzde	Nefer	Nefer Yüzde
1830-31	Müslüman	2543	85%	6291	85%
	Ermeni	452	15%	1098	15%
	TOPLAM	2995	100%	7389	100%
1842-43	Müslüman	2686	84%	7604	85%
	Ermeni	522	16%	1337	15%
	TOPLAM	3208	100%	8941	100%

Tablo 3: 1830 ve 1842 tarihli nüfus defterlerine göre Sivrihisar Kazasındaki nüfus oranları

Gazi

Akademik
Bakış

267

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Tablolara göre 1830 yılında Ermeniler 5 mahallede ikamet ederken 1842 yılında 9 mahallede ikamet etmeye başlamışlardır. 1830 yılından 1842 yılına kadar Ermeni hane sayısı 70, Müslüman hane sayısı 143 hane artmıştır. Nefer sayısında ise Ermeni nefer sayısı 239, Müslüman nefer sayısı 1313 nefer artış yaşanmıştır. Her iki tarihte nüfus oranlarına bakıldığında hem hane hem de nefer sayısında Ermeni nüfus oranı %15-16, Müslüman nüfus oranı ise %84-85'tir.

1842 yılında muhassıllıklar kaldırılmış, iltizam sistemine tekrar dönülmüştür. Bunun yanında gelen layihalar doğrultusunda emlak ve temettuat tahrirleri yapılmaya başlanmıştır. Sivrihisar'ın temettuat kayıtları H.1261/1845 yılına aittir. Bu tarihte mahallelere ait 26 defter vardır. Nüfus kayıtlarında yer alan Gedik ve Kubbeli mahallerinin defterleri bu sayımlarda yer almamıştır. Bu durum muhtemelen bazı mahallelerin temettuat sayımlarının yapılmamış olmasından veya tasnif sırasında yapılmış olan hatalardan kaynaklanıyor olabilir.⁶² Aynı tarihlerde ve sonraki dönemlerde yapılan sayımlarda her iki mahal- lenin de yer alması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Temettuat sayımlarına göre kaza merkezindeki Araklı, Cami-i Kebir, Çopuk, Demirci, Elmalı, Faruklar, Gazi Sinan, Hacı Ashab, Hacı Eskiçi, Hacı Hasan, Hacı Veysi, Hazinedar, Hisar, Karabaş, Kethüda, Kutbeddin, Şeyh Baba Yusuf, Tatlar sadece Müslümanların, Ay, Beğli, Orta, Tahtalı ve Zimmî Akdoğan sadece Ermenilerin, Kılıç, Müslim Akdoğan, Yenice Müslüman ve Ermenilerin beraber yaşadıkları mahallelerdir. Temettuat defterlerinde Gedik ve Kubbeli mahalleleri haricinde 26 mahallede toplam 462 Ermeni, 1176 Müslüman olmak üzere toplam 1638 hane kayıtlıdır.⁶³

Temettuat tahriri ile aynı yıl yapılan cizye sayımına göre Ay, Beğli, Orta, Tahtalı ve Zimmî Akdoğan sadece Ermenilerin, Kılıç, Müslim Akdoğan, Yenice, Gedik Müslüman ve Ermenilerin beraber yaşadıkları mahallelerdir. Mahalle- lerde kayıtlı olan Ermeni hane sayısı 531, nefer sayısı 839'dur.⁶⁴ Temettuat ve cizye kayıtlarının her ikisi de H. 1261/M. 1845 yılına aittir. Ancak ikisi arasında 69 hanelik bir fark söz konusudur. Bu durum temettuat kayıtlarında Gedik ma- hallesinin olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak cizye defterinde bu ma- hallede 2 Ermeni hanesi vardır ki bu rakam aradaki farkı tamamlamamaktadır. Diğer taraftan cizye hesaplamalarında 77 neferin "perakende" olarak yazılması aradaki farkın nereden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

1845 yılında yapılan temettuat ve cizye sayımlarından iki yıl sonra yine cizye sayımı yapılmıştır. Bu sayımda da Ay, Beğli, Orta, Tahtalı ve Zimmî Ak-

62 Mehmet Fatih Becerik, a.g.t, s.28. Mehmet Fatih Becerik mahallelere ait defter sayısını 24 olarak vermiştir. Ancak bizim tespitlerimize göre 26 defter vardır.

63 BOA. ML.VRD.TMT. d. 9107, s.1-9; 9126 s. 1-19; 9111, s. 1-9; 9112, s.1-25; 9117, s. 1-15; 9121, s. 1-9; 9125, s.1-9; 9126, s. 1-19; 9128, s.1-23; 9132, s. 1-22; 9137, s. 1-5; 9140, s. 1-17; 9142, s.1-16; 9143, s. 1-11; 9144, s. 1-115; 9146 s. 1-41; 9147, s.1-19; 9149, s. 1-22; 9155, s. 1-9; 9159, s. 1-6; 9160, s. 1-24; 9162, s. 1-8; 9165, s. 1-23; 9168, s. 1-18; 9171, s.1-17; 9173, s. 1-10;

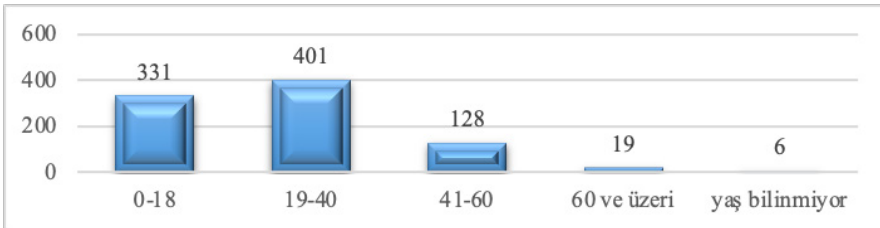
64 BOA. ML. VRD. CMH.d. 475, 2-20.

doğan sadece Ermenilerin, Kılıç, Müslim Akdoğan, Yenice, Gedik Müslüman ve Ermenilerin yaşadığı mahallelerdir. Defterde önceleri sadece Müslümanların ikamet ettiği ancak sonradan Ermenilerin yerleştiği Yenice, Gedik, Kılıç ve Müslim Akdoğan mahallelerine Ermenilerin diğer mahallelerden geldiğine dair kayıtlar vardır. Bu kayıtlara göre Yenice ve Gedik mahallelerine Beğli, Kılıç mahallesine Orta, Müslim Akdoğan mahallesine Tahtalı mahallesinden perakende olarak gelip yerleşmişlerdir. Bu tarihte mahallelerde kayıtlı hane sayısı 461, nefer sayısı 885'tir.⁶⁵

Mahalleler	Hane Sayısı	Nefer Sayısı
Beğli	104	219
Ay	105	186
Tahtalı	79	156
Zımmi Akdoğan	66	137
Orta	62	100
Yenice	17	40
Kılıç	12	23
Müslim Akdoğan	13	21
Gedik	3	3
Genel Toplam	461	885

Tablo 4: 1846-47 yılında mahallelerdeki hane ve nefer sayıları

Defterde perakendeleri ayrı yazdığı için temettuat kayıtlarında yer alan sayı tekrar karşımıza çıkmaktadır. Bu defterde "perakende" olarak yazılına 32 nefer vardır. Bunların çoğunluğu Ankara, İstanosz(Ankara'ya bağlı Ermeni köyü), Kayseri, Nevşehir gibi kaza ve sancaklardan gelmişlerdir. Ticaret için kazada bulunan bu yabancıların çoğu da Ermeni'dir. Defterde verilen bilgilerden yaş ortalaması, iktisadî vaziyet ve yapılan meslekler gibi pek çok konuda bilgi sahibi olunabilir. Nüfusun yaş ortalamasına bakıldığında 0-18 yaş aralığında 331, 19-40 aralığında 401, 41-60 aralığında 128, 60 yaş üzeri 19, yaşı bilinmeyen 6 kişi vardır. Buna verilere göre bu tarihte Ermeni nüfusunun çoğunluğu 19-40 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır. Defterde genç, delikanlı olanlar, "şabb-ı emred" sıfatı ile tarif edilmiştir. Bu gruba 11-17 yaş arasındaki gençler dahil edilmiştir.

Grafik 3: 1846-1847 yılı yaş gruplarına göre nüfus dağılımı

65 BOA. MAD.d.18904, s. 4-23.

Defterde ayrıca kayıtlı olan kişilerin meslekleri de belirtilmiştir. Tablo incelendiğinde farklı türden pek çok mesleğin Ermeniler tarafından icra edildiği görülmektedir. Öyle ki icra edilen meslek sayısı 21'dir. Tabloya göre nüfusun %41'i meslek sahibidir. En çok yapılan meslek boğçacılıktır. Ermenilerden 197 kişi boğçacı olup diğer mesleklere göre oranı %53'tür. Defterde Ermenilerin boğçacılık için Seyyid Gazi, İzmit, Mudurnu, Beypazarı, Söğüt, Nallıhan, Yenişehir, Gölpaazarı, Eskişehir, Ahi Sancağı, Bolu, Bursa, Akhisar, Kengiri(Çankırı), İnhisar, Karahisar, Gerede, İnegöl, Beğşehir, Uşak, Haymana'ya gittikleri kayıtlıdır. Bu yerler incelendiğinde Ermenilerin daha çok yakın nahiye ve sancaklara gittikleri görülmektedir. Boğçacılıktan sonra çerççilik ikinci sırada tercih edilen meslektir. 46 çerççilik yapan Ermeni vardır. Çerççilerde, satış yapmak için genellikle Kütahya, Bolu, Karahisar, Uşak, Bursa, Aydın, Mihaliç, Çeltik, İnegöl, Eskişehir ve Yenişehir'i tercih etmişlerdir. Çerççilerin çoğunlukla gittikleri sancak Karahisar'dır. Üçüncü sırada tercih edilen meslek ameleliktir. Ermenilerin inşaat işlerinde mahir oldukları bilinen bir gerçektir. Amelelikten sonra terzilik ve papuççuluk tercih edilen mesleklerdir. Kaza merkezinde yer alan dükkanlar Ermenileri bu meslekleri icra etmeye imkân tanıyordu.

Meslekler	Hane Sayısı
-	518
Boğçacı	197
Çerçi	46
Amele	33
Terzi	25
Papuççu	24
Hizmetgar	11
Kuyumcu	7
Kassab	4
Terzi Kalfası	3
Kassab Kalfası	3
Nalbant	2
Berber	2
Eskici	2
Dülger	2
Boyacı	1
Camkos	1
Yapıcı	1
Kilimci	1
Duhancı	1
Kassab şakirdi	1
Genel Toplam	885

Tablo 5: 1846/1847 kayıtlarına göre Ermenilerin icra ettikleri meslekler

Ermenilerin verdikleri cizye vergisine göre onların iktisadî vaziyetlerini ortaya koymak mümkündür. Gelirlerine göre sınıflandırma yapıldığında âlâ vergisi verenler zengin, evsât verenler orta halli, ednâ verenler ise düşük gelirli kimseler olduklarını söylemek mümkündür. Tablo incelendiğinde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonraki yıllarda âlâ (zengin) sınıfına girebilecek Ermenilerin oranı daha fazladır. Ancak 1845 yılından sonra bu sınıfa girebilecek Ermenilerin sayısı azalmaya başlayacaktır. Bu tarihler Osmanlı-Mısır

Savaşı'nın yaşandığı ve Kırım Savaşı'na giden sürecin başladığı dönemdir. Bu savaşlar, Ermenilerin gelirlerinin düşmesinde etkili olmuş olabilir. Vergi mükellefleri dikkate alındığında Ermenilerin iktisadi olarak durumlarının orta ve iyi düzeyde olduğu söylenebilir.

Yıl	Âlâ	Evsât	Ednâ	TOPLAM
H.1255/M.1839	111	608	201	920
H.1258/M.1842-43	121	583	158	862
H.1261/M.1845	95	400	172	667
H. 1265/M.1848-49	60	230	250	540
H.1267/M.1850-51	38	212	547	797

Tablo 6: 1839-1851 yılları arasında Ermeni vergi mükellefleri

Temettuat sayımlarından sonra hem Ermeni hem de Müslüman nüfusun tespit edildiği kaynak şer'iyeye sicilleridir. H.1275/M.1858-59 yılına ait sicil kaydına göre mahalle sayısı yine 29'dur. Bu tarihte de Beğli, Ay, Orta ve Akdoğan sadece Ermenilerin, Yenice, Gedik ve Kılıç Müslüman ve Ermenilerin beraber yaşamaya devam ettikleri mahallelerdir. Önceki kayıtlarda Zımmî Akdoğan olarak kaydolunan mahalle sicilde Akdoğan olarak yazılmış, Müslümanların yaşadığı Müslim Akdoğan mahallesinde ise Ermeni nüfusu yazılmamıştır. Muhtemelen hem zımmî hem de Müslüman Akdoğan mahallesindeki nüfus Akdoğan olarak kaydedilmiştir. Bu tarihte Ermeni hane sayısı 361, nefer sayısı ise 761'e düşmüştür. Müslüman nüfus incelendiğinde kaza merkezinde 1315 hane, 2235 nefer, köylerde ise 1224 hane, 2249 nefer olmak üzere toplam 2539 hane ve 4484 nefer kaydedilmiştir.⁶⁶ Önceki kayıtlara göre Müslüman nüfusta da gerileme söz konusudur. 1862 yılında bölgeye gelen Fransız arkeolog Georges Perrot, şehre adını veren kalenin duvarlarını, engebeli sırtını, duvarlarını detaylı olarak tasvir ettikten sonra Ermeni kilisesine gider. Kilisenin kafesli bir bölmeyle kadınlar ve erkekler kilisesi olarak ikiye ayrıldığını söyler. Perrot rakam vermemekle birlikte Sivrihisar'da Türk nüfusunun kalabalık olduğunu ifade eder. Ermenilerin lideri ile müdürün her akşam rakı içtiklerini, bu dostluğun Hristiyanların çıkarına hizmet ettiğini dile getirir. Ayrıca, Ermenilerin burada tam bir Türk adetine sahip olduklarını, yanlarından geçtiklerinde saklandıklarını, evlerine gidildiğinde hiç görünmediklerini ifade eder.⁶⁷ Perrot'un bu söylemlerinden Sivrihisar'da Türk nüfusun fazla olduğu, Ermeniler ile Türklerin ilişkilerinin oldukça iyi bir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. 1878 yılında İngiliz gezgin Henry C. Barkley, tepelerin çevrelediği yarım daire şeklindeki bir koya kurulmuş olan Sivrihisar'da evlerin düzensiz bir şekilde bu yarım daire içinde toplandığını, evlerin yarısından fazlasının Türklere, diğerlerinin Ermenilere ait

66 MŞH, ŞSC.d. 7891, Sivrihisar (Eskişehir;1), s. 11.

67 Georges Perrot, Georges Perrot, *Souvenirs d'un voyage en Asia Mineure*, Michel Lévy Frères, Paris, 1864, s. 195-198.

olduğunu, çok güzel ve değişik manzara oluşturan küçük şehirde 6000 sakin olduğunu ifade eder. Barkley de Perrot gibi, Ermenilerin Türk adetlerine uyum sağladıklarını, Ermeni kadınların Türk kadınları gibi giyindiklerine dikkat çeker. Ayrıca, Barkley burada oturan insanların hepsinin durumlarının iyi olduğunu, 8000 poundu bulan gelirleri ile zengin sayılabileceklerini söyleyerek bu refah seviyesini Ankara geçişinin geniş sürüler halinde çevre ovalarda yetiştirilmesine bağlar.⁶⁸ Barkley'in bu söylemleri cizye ve temettuat kayıtlarını doğrular niteliktedir. Çünkü kayıtlarda halkın refah seviyesinin iyi durumda olduğunu göstermektedir. Barkley Sivrihisar'ın nüfusunu 6000 olarak vermiştir. Bu rakam şer'iyye sicillerindeki rakamlara yakındır. Öyle ki, 1858-1859 yılı şer'iyye sicillerinde toplam 5245 nefer kayıtlıdır.

XIX. yüzyılın sonunda nüfus ile ilgili diğer bir başvuru kaynağı salnamelelerdir. Bu dönemde Ankara'ya bağlı olan Sivrihisar, Ankara salnâmeleri içerisinde yer almaktadır. H.1308-1309 yılı salnamesine göre kazanın genel nüfusu 12659 erkek ve 13196 kadın Müslim ve 1691 erkek ve 1929 kadın gayri müslim olmak üzere toplam 29475'dir.⁶⁹ 1311 tarihli sâlnamede ise kasabada 3860 erkek ve 4338 kadın Müslim, 1940 erkek ve 2073 kadın Ermeni ve bütün köyler dahi 10878 erkek ve 11813 kadın Müslim toplam 34902 nüfus vardır.⁷⁰ XX. Yüzyılın başlarına ait 1318 tarihli salnâme de ise kasabada 3070 erkek ve 2479 kadın Müslim, 1820 erkek ve 2091 kadın Ermeni ve bütün köylerde dahi 11031 erkek ve 11951 kadın Müslim olmak üzere toplam 32442 nüfus kaydedilmiştir.⁷¹ Nüfusun bu kadar artmasının sebebi Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda yaşanan toprak kayıpları ile birlikte muhacirlerin Anadolu'ya göç etmeleridir. Özellikle Eskişehir ve çevresindeki kazalar muhacirlerin yoğun olarak yerleştirildikleri alanlardır. Sivrihisar'a özellikle Kırım, Gözleve, Silistre, Bulgaristan, Bosna ve Köstence'den gelen muhacirler yerleştirilmiş, iskân ve işeleri için tedbirler alınmıştır. Gelenleri yerleştirmek için iskana açılan mahalle ve köylere Özi, Yavruviran, Zaferhamidi, Süleymaniye, Selimiye gibi adlar verilmiştir.

Ermeni kaynakları incelendiğinde 1871 yılında bölgeyi ziyaret eden ve izlenimlerini 1872 yılında İstanbul Patrikhanesi'ne bir rapor halinde sunan Bogos Vartabed Natanyan, Sivrihisar'ın demografik durumuna dair önemli veriler aktarmaktadır. Natanyan'a göre, Türk ve Ermeni unsurlardan oluşan şehirde toplam 2.700 hane bulunmaktadır. Bu dağılımda Ermeniler 750 hane'dir. Toplam nüfus ise 5.250'ye ulaşmaktadır. Aynı raporda, Türk (Müslüman) nüfusun 2.000 hanelik geniş bir yerleşime ve yaklaşık 10.000 kişilik bir nüfusa

68 Henry C. Barkley, Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk, (çev. Nil Demir), Kesit Yayınları, İstanbul 2007, 70-73

69 Ankara Vilâyeti Salnâmesi, Sene-i 1308-1309, 11 Def'a, s. 264.

70 Ankara Vilâyeti Salnâmesi, Sene-i 1311, 12 Def'a, s. 270.

71 Ankara Vilâyeti Salnâmesi, Sene-i 1318, 13 Def'a, s. 154-155

sahip olduğu vurgulanmaktadır.⁷² 14 Aralık 1874 tarihli "Punç(Demet)" Haf-talık gazetesinde yer alan rapora göre şehirdeki toplam hane sayısı 2000'dir; bunun 1500'ünü Türkler, 500'ünü ise Ermeniler oluşturmaktadır. 24 tane de köy vardır.⁷³ 1876 yılındaki büyük yangın sırasında Sivrihisar'da 1100 aile vardır.⁷⁴ Ancak 31 Ağustos 1883 tarihli "Masis" gazetesinde 1876 yılında Ermeni mahallesinde çıkan yangın döneminde Ermeni mahallelerindeki hane sayısı 800-900 aralığında zikredilmiştir.⁷⁵ Aynı yıl Yozgat Murahhaslığı'ndan İstanbul Patrikhanesi'ne gönderilen raporda Galatya(Ankara) Ruhani Bölgesinin çok geniş olması nedeniyle üç ayrı bölgeye (Konya, Ankara, Kastamonu) ayrılması önerilmekte, verilen istatistik listesinde Galatya'ya 24 saat uzaklıkta olan Sivrihisar'da 800 hanenin yer aldığı bildirilmektedir.⁷⁶ Galatya Ruhani önder vekili Rahip Kevork'un göreve başlamasından sonra aynı ayda hazırladığı rapora göre de Sivrihisar'da 900 hane vardır.⁷⁷ 10-22 Mayıs 1890 yılında Sivrihisar Ermeni cema'atının Başpapaz Der Khoren Vartenyan'ın yolsuzlukları, sarhoşluğu ve cema'atı borca sokan keyfiyetlerini dile getirmek için Patrikhane'ye gönderdikleri şikayetnamede şehirdeki cema'atın hane sayısı 1000 olarak kaydedilmiştir.⁷⁸ 1897-1900 yılları arasında vergi tahsilatı için bölgeye iki komisyon gönderilmiş, ilk komisyon başarısız olunca hükümet halk adına sorumluluk alacak bir temsilci istenmiş ve De Hovhannes Hayr (Papaz Hovhannes) atanmıştır. Ancak Hovhannes devletin elindeki kayıtların çok eski olduğunu, dolayısıyla yanlış olduğunu dile getirerek Ermeni hane sayısının kayıtlardaki gibi 1500 ve nüfusun da 6000-7000 olmadığını, mevcut durumda Ermeni hane sayısının 500-600, nüfusun ise 4000-5000 kişi olduğunu belirterek, göç ve ekonomik krizler nedeniyle ödeme gücünün düştüğü düştüğünü, nüfusun azaldığını bu nedenle yeni bir nüfus sayımı yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu itiraz tahsilat sürecini geçici olarak zorlaştırsa da mali yükümlülükler açısından lehte bir sonuç doğurmuştur.⁷⁹ Sivrihisarlıyan, anılarında ticari ve ekonomik krizlerin yarattığı koşullar nedeniyle çoğu ailenin İzmir, Afyon, Haymana, Ankara ve Eskişehir gibi ticaret merkezlerine göç etmelerinden dolayı nüfusun giderek azaldığı ve 1900 yılında istatistiklere göre yerli halkın 600-700 haneye kadar düştüğünü ifade etmektedir.⁸⁰ 29 Mayıs 1910 tarihli "Byzantion" adlı gazetede "Kutsal Ruhani Önderin" teftiş ziyareti esnasında Vilayet Genel Meclisi oturumunda verilen rapora göre Sivrihisar'da 800 Ermeni hanesi yaşamaktadır.⁸¹ 1915 yılında

72 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.99, 103.

73 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.113.

74 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.27.

75 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.141.

76 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.153-154.

77 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.156.

78 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.168.

79 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.183.

80 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.186.

81 Der Krikor Hovhannesyanyan, a.g.e, s.203.

Gazi

Akademik
Bakış

273

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

vilayetlerdeki verilen istatistiksel verilere göre de hane sayısı yine 800'dür.⁸² Ermeni kaynakları bütüncül bir yaklaşımla değerlendirildiğinde, 1871-1915 yılları arasında hane sayısının 500 ile 1500 arasında değişen tutarsız bir seyir izlediği görülmektedir. Kaynaklarda zaman içerisinde nüfusun azaldığına dair ifadeler yer alsa da farklı tarihlerde tekrar eden 800 hane sayısı bu düşüşün her zaman doğrusal bir şekilde olmadığını göstermektedir. Bu veriler Osmanlı arşiv belgeleri ile mukayese edildiğinde ise şu tablo ortaya çıkmaktadır: 1858-1859 tarihli şer'iyeye sicillerinde Ermeni nüfusu 361 hane ve 761 nefer olarak kayıtlıdır. Salnâmelerde ise Ermeni nüfusu; 1890-1891'de 3.620, 1893-1894'te 4.013 ve 1900-1901'de 3.911 kişi olarak yer almaktadır. Bu durum, Ermeni kaynakları ile Osmanlı resmi kayıtlarındaki sayımlar arasında metodolojik ve istatistiksel farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Sivrihisar'daki Ermeni nüfusunun XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadarki demografik ve sosyo-ekonomik durumu incelenmiştir. Elde edilen bulgular, bölgedeki Ermeni varlığının doğrusal bir artıştan ziyade, Anadolu'nun genel siyasi ve iktisadi vaziyetine paralel olarak bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. Kilise kayıtlarındaki bilgiye göre Hristiyanlık döneminde Justinianopolis (Sivrihisar) metropolitlik merkezidir ve buraya 7 piskopos bağlıdır. XIII. yüzyıl seyyahı olan Kazvini de kilisenin mevcudiyetine dair bilgiler vermiş olsa da kiliseye hangi cema'atın bağlı olduğu belli değildir. Bu cema'atin Ermeni olması mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu dönemlerde Ermeniler, çoğunlukla doğu bölgelerinde varlıklarını devam ettirmekteydiler. Mezhepsel ayrılıklardan dolayı iç bölgelerde tutunmaları mümkün değildir. Sivrihisar'daki Ermeni nüfusunun mevcudiyetine dair ilk resmi verilere, bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesini müteakip tutulan tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. 1486 yılına tarihlenen bu kayıtların varlığı, Ermeni toplumunun mezkûr tarihten evvel bölgeye yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bazı Ermeni kaynaklarında söz konusu iskân süreci, 1263 tarihli Terek Nehri/Demir Kapı Savaşı ile ilişkilendirilmektedir. Bu kaynaklar, savaşın yarattığı siyasi ve sosyal istikrarsızlık neticesinde İran/Eski Culfa bölgesinden bir göç hareketinin başladığını ve topluluğun bu hadisenin ardından Sivrihisar'a intikal ettiğini öne sürmektedir. Mevcut veriler ışığında, Sivrihisar'daki Ermeni yerleşiminin tarihsel süreç içerisinde dışarıdan gelen göç dalgalarıyla şekillendiği anlaşılmaktadır. 1486 yılından XVI. yüzyılın sonlarına kadar uzanan süreçte, bölgedeki Ermeni nüfusunun mekânsal dağılımı başlangıçta tek bir mahalle ve Altunbağı köyü ile sınırlı kalmıştır. Ancak demografik artışa paralel olarak yerleşim sahası genişlemiş ve yüzyıl sonunda teşekkül eden mahalle sayısı dörde yükselmiştir. Arşiv kayıtlarına yansıyan bu veriler, XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca Ermenile-

82 Der Krikor Hovhannesian, a.g.e, s. 266.

Göç

rin bölgede sosyo-ekonomik açıdan istikrarlı ve kalıcı bir yerleşik düzen tesis ettiğini göstermektedir. XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti genelinde idari ve iktisadi buhranların derinleştiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu istikrarsızlık ortamının menfi etkileri, bölgedeki Müslüman ahalinin yanı sıra Ermeni cemaati üzerinde de tezahür etmiştir. Bilhassa eşkıyalık faaliyetleri ve suhte ayaklanmalarının yarattığı güvenlik zafiyeti, Sivrihisar nüfusunda ciddi bir düşüşe sebep olmuştur. Bu süreçte kırsal yerleşimler terk edilmiş ve Ermeni nüfusu güvenlik sebebiyle şehir merkezinde toplanmaya başlamıştır. Nitekim yaşanan bu nüfus kaybı, XIX. yüzyıldaki demografik toparlanma sürecine değin bölgedeki Ermeni varlığının asgari seviyeye gerilemesine neden olmuştur. Elde edilen bulgular, XVIII. yüzyıl seyyahlarından Paul Lucas'ın, *'kasaba nüfusunun neredeyse tamamının Ermenilerden müteşekkil olduğu'* yönündeki iddiasının gerçekçi olmadığını kanıtlamaktadır. Zira arşiv kayıtları, söz konusu dönemde Ermeni nüfusunun genel toplam içindeki payının yalnızca %8 seviyesinde seyrettiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu durağan dönemin ardından, XIX. yüzyıla girilmesiyle birlikte hem Müslüman hem de Ermeni nüfusunda kayda değer bir artış eğilimi gözlemlenmiştir. Bu demografik genişleme mekânsal yapıya da yansımış; Ermenilerin müstakil olarak ikamet ettiği mahalle sayısı beşe yükselirken, dört Müslüman mahallesinde de karma yerleşim düzenine geçildiği tespit edilmiştir. 1850'li yılları müteakip nüfus grafiklerinde kısmi bir düşüş kaydedilmiş olsa da, yüzyıl sonuna doğru yeniden bir toparlanma süreci başlamıştır. Söz konusu demografik dalgalanmalarda, bu dönemde yapılan savaşların rolü büyüktür. Bilhassa Kırım Savaşı sonrasında Eskişehir ve çevresine yönelen kitlesel göç hareketleri, bölgenin nüfus dinamiklerini yeniden şekillendiren temel faktörlerden biri olmuştur.

Sonuç olarak, Sivrihisar'daki Ermeni mevcudiyeti XV. yüzyıldan itibaren süreklilik arz etmekle birlikte, demografik seyir tarihsel süreçte doğrusal bir artış izlememiştir. XVII. yüzyılda patlak veren Celali ve Suhte isyanları gibi siyasi ve içtimai buhranlar, bölgedeki nüfusu neredeyse yok olma noktasına getirmiştir. XIX. yüzyılda ise dış göçler ve istikrarın sağlanmasıyla nüfus tekrar canlanmıştır. Nitekim XV-XVII. yüzyıllar arasında %4-8'lik Ermeni nüfus oranı, XIX. yüzyılda %15-16 seviyelerine yükselmiş; XX. yüzyıl başlarında ise %11-12 dolaylarında sabitlenmiştir. Ermeni kaynakları bu demografik sıçramayı büyük ölçüde Kırım Savaşı sonrası yaşanan göç dalgalarına atfetse de, arşiv kayıtları Kırım Savaşı öncesinde de bölgeye yönelik bir göç hareketliliğinin varlığını teyit etmektedir. XIX. yüzyıl kayıtları, cemaatin mekânsal dağılımında da bir dönüşüme işaret etmektedir. Ermeniler bu dönemde yalnızca kendi mahallelerinde izole bir yaşam sürmemiş; Yenice, Gedik, Kılıç ve Müslim Akdoğan gibi Müslüman mahallelerinde de ikamet ederek karma bir yerleşim mekânı oluşturmuşlardır. Perrot ve Barkley gibi seyyahların gözlemleri de bu tespiti destekler niteliktedir; seyyahlar, Ermenilerin giyim kuşam ve yaşam tarzı itibarıyla Müslüman komşularıyla benzeştiklerini, sosyal ilişkilerin iyi düzeyde olduğu-

Gazi

Akademik
Bakış

275

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

nu not etmişlerdir. Bölge ekonomisindeki rolleri incelendiğinde ise Sivrihisar Ermenilerinin, zirai üretimden ziyade ticaret ve zanaat (bilhassa boğçacılık ve çerçilik) alanlarında uzmanlaştıkları görülmektedir. Çevre sancak ve kazalarla tesis ettikleri ticari ağlar, cemaatin iktisadi refahını orta ve üst düzeye taşımıştır. Bu ekonomik güç ve nüfus artışı, kentsel mekânın yeniden üretiminde de etkili olmuştur. Yeniden inşa edilen kilise, hamam ve XX. yüzyıl başlarında faaliyete geçen okul gibi kamusal yapılar, Ermenilerin bölgede kalıcı bir yerleşik kültür tesis ettiklerinin ve taleplerinin devlet nezdinde karşılık bulduğunun somut göstergeleridir.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

1) T.C. Cumhurbaşkanlığı D.A.B. Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi, SAMD.II. İkinci Ahmed, 7-674.

Bâb-ı Âsafî Tasnifi, Mühimme Defterleri, A.DVNSMHHM. d.78, 108.

Bâb-ı Defter-i Tasnifi, D.MKF.d.27487.

Cevdet Tasnifi, Maliye, C.ML. 478-19484, 274-11292.

Kâmil Kepeci Tasnifi (KK), d.2794, 3860.

Maliyeden Müdever Defterleri, MAD. d. 14761, 15033, 18904.

Maliye Nezareti Varidatı Temettuat Defterleri, (ML.VRD.TMT). d. 9107, 9111, 9112, 9117, 9126, 9128, 9132, 9137, 9140, 9142, 9143, 9144, 9146, 9147, 9149, 9155, 9159, 9160, 9162, 9165, 9168, 9171, 9173.

Maliye Nezareti Varidatı, ML. VRD. CMH.d. 462, 475, 1017, 1257.

Nüfus Defterleri (NFS), NFS.d.1497, 1498, 1499, 1514, 1518, 1735.

Şer'iyye Sicilleri, MŞH, ŞSC.d. 7891, Sivrihisar (Eskişehir;1)

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), 23, 111, 166.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKGM.), (TT.d.), 87(83/68).

2) Kilise Kayıtları

Geographie Ecclesiastique de l'Empire Byzantin: Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Texte Critique, Introduction et Notes par Jean Darrouzès, Paris 1981, *Notitia*. 4.23; *Notitia*. 8.20.

3) Salnâmeler

Ankara Vilâyeti Salnâmesi, Sene-i 1308-1309, 11 Def'a, Ankara

Ankara Vilâyeti Salnâmesi, Sene-i 1311, 12 Def'a, Ankara

Ankara Vilâyeti Salnâmesi, Sene-i 1318, 13 Def'a, Ankara

Kaynak ve Telif Eserler

AKDAÇ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: "Celali İsyânlar"*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.

AKDAÇ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2010.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osman, Âşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Bey neşri, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

ATEŞ, Erhan, *Moğol Hanlarını Karşı Karşıya Getiren Savaş: Terek Nehri Muharebesi (1263), XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018*, Ankara, s.129-150.

AYDIN, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, İstanbul* 1990, s.81-106.

BARKLEY, Henry C., *Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk*, (çev. Nil Demir), Kesit Yayınları, İstanbul 2007

Görüş

- BECERİK, Mehmet Fatih Becerik, Sivrihisar'ın XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2002.
- BOSCH Clemens, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları-I. Kısım Cumhuriyet Devri*, (çev. ve haz. Sabahat Altan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- CLAERHOUT, Inge /-John Devreker, *Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti Pessinus*, Homer Kitabevi, İstanbul 2008.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- ÇAKIR, Coşkun, "Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler ve 'Vergi İhtilalleri'", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 52, Sayı: 1, İstanbul, 2011, s.71-95.
- ÇAKIR, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.
- DARKOT, Besim, "Sivrihisar", *İslam Ansiklopedisi*, C.10, s.726-727.
- DEVREKER, John, "Pessinonte: Historie et fouilles". *Türk Arkeoloji Dergisi*, (48), 1989, s. 165-175.
- DOĞRU, Halime, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- EMECEN, Feridun "Hudâvendigâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul 1998, s. 285-286.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", *Belleten*, Sayı: 31, 1967, s. 93-111.
- HOVHANNESYAN, Der Krikor, *Badmakirk Sivrihisar Hayots*, Beyrut 1965.
- İALTER, Fügen, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", *Anadolu*, Sayı: 19, Ocak 1975, s.13-49.
- KESKİN, Orhan, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2001.
- KİNNEİR, John Macdonald, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in the years 1813 and 1814: with remarks on the marches of Alexander and retreat of the ten thousand*. John Murray, London, 1818.
- KOÇ, Yunus, "XVI. yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 2013, Sayı:18, s.147-159.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, 59 (225), s. 395-412.
- LUCAS, Paul, *Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du Roy dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macedoine et l'Afrique*, Paris 1712.
- MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel-Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, (haz. Ahmet Ağırakça), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- NEŞRİ, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşri Tarihi*, C I, TTK yayını, Ankara,1995.
- PERROT, Georges, *Souvenirs d'un voyage en Asia Mineure*, Michel Lévy Frères, Paris, 1864.
- RAMSAY, William Mitchell *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- SEZGİN, İbrahim, "Sivrihisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s.289-291.
- STRABON, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, (Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2000.
- STRANGE, Guy le, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, (haz. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.
- TEXIER Charles, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (çev. Ali Suat), C.2, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.
- TİESENHAUSEN, W. De, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, TTK yayını, Ankara 1988.

Extended Abstract

One of the oldest settlements of Sivrihisar is Pessinus. Located at the site of the first temple of the Mother Goddess Cybele, the region gained importance not only for its religious significance but also for its position on the Royal Road, making it a commercial hub. During the Byzantine period, Pessinus became one of the fortified centers of the military road. With the spread of Christianity, the temple was destroyed, the Cybele cult was banned, and Emperor Justinian built the city of Justinianopolis—later known as Sivrihisar—using materials brought from Pessinus. After the Battle of Manzikert in 1071, Suleiman Shah seized Sivrihisar. Following the collapse of the Anatolian Seljuks, it came under the rule of the Karamanids. Frequently contested between the Ottomans and the Karamanids, Sivrihisar was permanently incorporated into Ottoman territory by Çelebi Mehmed in 1415. It remained part of the Sanjak of Hüdavendigâr until the 19th century, after which it was first attached to Bilecik, later to Eskişehir, and then to Ankara Province under the vilayet regulation, before becoming a township of Eskişehir in 1915. There is no definitive information about when Armenians first settled in Sivrihisar. Church records from the 9th and 10th centuries indicate that the area was a metropolitan center of the Byzantine Empire with seven bishoprics under its authority, showing the presence of a Christian population. However, we lack information about their origins. In the 18th century, the author Kazvini also mentioned a famous church in Sivrihisar but did not clarify to which community it belonged. Detailed records of the Armenian presence appeared in the Ottoman tahrir registers after the region came under Ottoman rule. These registers indicate that Armenians were living in the district center and in Altunbağ village. Until the 16th century, Armenians were concentrated in a single neighborhood, but as their numbers increased, they spread into four neighborhoods. The 17th century was a troubled period for the Ottoman Empire, marked by prolonged wars, famines, and Celali revolts, and Sivrihisar, like the rest of Anatolia, was affected. Banditry and the rebellions of medrese students were among the most significant events that affected the region. Due to insecurity and unrest, both Muslims and Armenians were forced to abandon their lands, leading to a decline in population. By the end of the century, the Armenian population had dropped to about 42 households. From the early 19th century onward, stability was restored, and the Armenian population began to rise again. Armenians lived exclusively in the Beğli, Ay, Tahtalı, and Orta neighborhoods, while in Yenice, Gedik, Kılıç, and Akdoğan they lived alongside Muslims. After the abandonment of Altunbağ village in the 17th century, Armenians did not resettle there but preferred the district center. In the 15th–17th centuries, Armenians made up about 4–8% of the population, but with migration in the 19th century, this proportion rose to 15–16%. Armenians enjoyed prosperity in Sivrihisar during the 15th and 16th centuries. Although their situation worsened in the 17th century, they regained prosperity in the 19th century. Particularly after the Tanzimat Edict of 1839, census records show that a significant portion of the Armenian population was wealthy. Although this declined toward the end of the century, Armenians still maintained relatively strong economic conditions in Sivrihisar. Their main occupations included bundle trading (boğaççılık), peddling (çerçilik), laboring, tailoring, and shoemaking. Armenian traders, especially bundle sellers, were active in neighboring districts and provinces. With the growing population, Armenians requested the construction of a church. The church built in 1650 was later destroyed, but after repeated requests, the present-day church was constructed. In the early 20th century, Armenian demands for a bathhouse and a school were also accepted by the state and implemented.

Görüş

Akademik
Bakış

278

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026